

Gyzylaýak halypa

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Gyzylaýak halypa GYZYLAÝAK HALYPA

1995-nji ýylyň tomsunda Türkiýe respublikasynda alty ýurduň taryhçy alymlary ýygandy. Türkmenistandan K.Mätgeldiýew bilen bilelikde maňa şol ýygnaşyga gatnaşmak miýesser etdi. Biziň esasy maksadymyz türki ýurtlaryň liseýleriniň okuwçylary üçin türki halklaryň ortalık umumy taryhyny ýazmakdan ybaratdy. Biz bu işiň hötdesinden gelendiris diýen ynamymyz bar. Ýöne ýurdumyzyň Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşynyň hemişe taryhçy

alymlara sargyt etmeginden ugur alyp, biz türkmen halkynyň geçmiş taryhyna degişli materiallar we dokumentler bilen hem gyzyklandyk. Şonda Stambul şäherinde ýaşaýan ildeşimiz Sirajetdin Magtym bize köp taryhy maglumatlary berdi. Onuň asly nebereleri lebap türkmenlerinden bolup, rewolýusiýa döwründe Owganystana gitmäge mejbur bolan eken. Sirajetdin Magtymyň özi hem türkmen halkynyň geçmiş taryhy bilen höwesjeň gyzyklanyp, köp material toplapdyr. Ol bize «Yslam ensiklopediýasynyň» we «Öwlüýäler ensiklopediýasynyň» sahypalarynda giň orun tutan watandaşlarymyz Gyzylaýak halypa, Nejmeddin Kubra, Fahreddin Razy ýaly öz il-gününiň öňüne düşüp, olaryň aladasyny eden dini we taryhy şahslar barada käbir materiallar hem berdi. Biz bu makalamyzda «Öwlüýäler ensiklopediýasyndan» alnan käbir maglumatlar esasynda Gyzylaýak halypa bilen okyjylarymyzy tanyşdyrmakçy bolýarys. Ensiklopediýada Gyzylaýak halypanyň keramaty hakynda giňişleýin beýan edilen hem bolsa, biz onuň esasan taryhy keşbini görkezmek bilen çäklenýäris. Galyberse-de, Gyzylaýak halypa barada ýurdumyzyň merkezi arhiwinde hem häzir dokumentler saklanyp galypdyr.

* * *

Gadymy türkmen topragynda yslam äleminde giňden tanalýan dini ulamalaryň we taryhy şahslaryň birnäçesi döräpdir. Ýöne olaryň käbiri hakynda entek taryh ylmymyz okyjylar köpçüligine ýeterlik maglumat berip bilenok. Şolaryň biri-de il-günüň uly hormatyna mynasyp bolan Gyzylaýak halypa bolmaly. 1877-nji ýylda (hijri 1294) häzirki Lebap welaýatynyň Kerki etrabyň Gyzylaýal obasynda dünýä inipdir. Onuň hakyky öz ady Abytnazar bolup, oturymly ýeri bilen baglanyşyklylykda soňabaka ony Gyzylaýak halypa diýip atlandyrypdyrlar.

Gyzylaýak halypa ilki öz kakasyndan sowat öwrenip, soňra ylmyny dowam etdirmek üçin Buhara gidýär. Ol ýerde talyp bolup, görnükli alymlardan ylm alýar. Aýratynam, şol döwrüň tanymal alymy Ebul Fazly Siretiniň berýän sapaklary onda uly täsir galdyrýar. Gyzylaýak halypa örän zehinli talyp hökmünde özüni tanadýar. Şonuň üçin ol okuwyny tamamlandan soň Buhara emiri oňa şol ýerde galyp, kazy bolmagy teklip edýär. Emma öz il-gününi kúýseýän Gyzylaýak halypa bu teklibi kabul etmeýär

we dogduk obasyna dolanyp gelýär.

Gyzylaýak halypa obasyna gelenden soň yslam dininiň sufizm ugruna ýykgyn edipdir we öz agasy Hudaýnazar halypadan köp zady öwrenipdir. Ol Hudaýnazar halypasyna uly hormat goýupdyr. Özüne talyp bolmaga isleg bildirýänleri we medet sorap gelýänleri labul etmeäge razylyk bermändir. Olaryň hemmesini Hudaýnazar halypasynyň ýanyna iberipdir. Ýogsam, Hudaýnazar halypa ähli düşünjämi Gyzylaýaga geçirdim diýer eken. Şonda-da ol Hudaýnazar halypasynyň öňane geçmegi uslyp bilmändir.

Gyzylaýak halypa Hudaýnazar halypasy bilen bilelikde uzak we kyn ýollary söküp haja gidýärler. Ýaşy bir çene baran Hudaýnazar halypa üçin bu ýol has hem agyr düşýär. Olar ilki Mekgä, soňra Medinä barýarlar. Medinede Hudaýnazar halypa aradan çykýar. Ony Medinäniň «Jennetül Baky» diýen sahabalar gonamçylygynda jaýlaýarlar.

Gyzylaýak halypa Medinede bolan wagty oňa talyp bolmak üçin köp adam ýanyna barypdyr. Emma ol kiçigöwünlilik edip, ilkibada özüni mugallymçylyga mynasyp görmändir we pikirlenmäge wagt sorapdyr. Köp haýys edilenden soň, ol Nebewi metjidinde özüniň ilkinji okuwçysyny kabul edipdir. Sebäbi eýýäm at-abraýy il arasynda ýaýrap başlapdyr.

Gyzylaýak halypa hajdan gaýdyp gelenden soň onuň ykbaly ýurtdaky syýasy wakalar bilen baglanyşykly bolýar. Ol 1918-1922-nji ýyllarda lebap türkmenleriniň sowet häkimiýetine garşy alyp baran göreşine işeňňir gatnaşypdyr. 1919-njy ýylyň maý-iýun aýlarynda Kerki şäherini bolşewiklerden halas etmek üçin türkmen otrýadlaryny düzmäge ýardam beripdir.

1920-nji ýylyň sentýabrynda Buharada emir häkimiýeti ýykylýar we sowet häkimiýeti berkarar edilýär. Rewolýusiýa amala aşyrylan hem bolsa, lebap türkmenleri sowet häkimiýetini ykrar etmek islemändirler we oňa garşy tutanyerli göreşipdirler. Ýöne bu ýagdaý hemişe köp adam ýitgileri bilen tamamlanypdyr. Lammada, Burdalykda, Çohpetdede, Kerkide, Gyzylaýakda bolşewikler bilen tutluşykda başyny goýan gerçekleriň jiger awusyny ýüregine sygdyryp bilmedik Gyzylaýak halypa şeýle diýipdir:

«Jemagat, bu ýurtda indi durarlyk galmady. Men diýen ärleriň

nähak dökülen ganyny we gözyaşyny depeläp ýaşap bolmaz».

Umuman, Buhara Halk Sowet Respublikasy döredilenden soň, 40 müňe golaý türkmen ýüz müňlerçe mal bilen öz dogduk mekanyny terk edip, Owganystana gitmäge mejbur bolupdyr. Olaryň arasynda Gyzylaýak halypa hem bardy. Ol Owganystana geçse-de, bolşewiklere garşy göreş alyp barýan güýçlere başardygyndan kömek berip durupdyr.

Taryhy maglumatlara görä, Gyzylaýak halypa Owganystana geçende ilkişada Andhoýyň Altybölek obasynda ýerleşipdir. Soňra Jüzjan welaýatyna ýakyn bir ýere göçüp barypdyr (ol Şibergen welaýaty bolsa gerek). Wagtyň geçmegi bilen Gyzylaýak halypanyň baştutanlygynda Kerkiden baran türkmenler ol ýerde öň ýaşap oturan ildeşleri bilen bilelikde pagsadan jaý gurupdyrlar. Şeýlelikde, ýuwaş-ýuwaşdan özboluşly türkmen obasy döräpdir. Soňabaka ony Gyzylaýak obasy diýip atlandyrypdyrlar. Gyzylaýak halypanyň hut özüniň ýolbaşçylyk etmeginde bu obadan Serpuj welaýatyna çenli Horasan derýasy çekilipdir. Ol öz güýji bilen metjit we medrese saldyrypdyr. Medresede oglan okadylypdyr we dini kadrlar taýýarlanypdyr. Soňabaka Gyzylaýak obasy köp talyplaryň, alymlaryň, döwlet işgärleriniň gelýän ýerine öwürlipdir. Bu oba şol döwrüň görnükli alymy Şurbazar dagy hem gelip, Gyzylaýak halypa bilen söhbetdeş bolýar eken.

Tizara Gyzylaýak halypa Owganystanyň emiri Amanulla han, Muhammet Nedir şa, Zahir şa dagynyň uly hormatyna mynasyp bolup, olar bilen gowy aragatnaşyk saklapdyr. Gyzylaýak obasynda gurlan metjit we medrese üçin hökümet tarapyndan maddy kömek berlipdir.

Bir gezek Amanulla han Balhda ýurduň tanymal adamlary bilen duşuşyk geçirýär we oňa Gyzylaýak halypany hem çagyryýar. Haçan-da Gyzylaýak halypa gelende, duşuşyga gatnaşýanlar ony ýerinden turup hormat bilen garşylapdyrlar. Şonda Amanulla han ilki bolup ýerinden turan eken. Soň ondan näme üçin ilki özüniň ýerinden turandygyny soranlarynda, ol: «Gyzylaýak halypanyň her egninde bir arslan gözüme göründi» diýip jogap beripdir.

Owganystan döwletini Zahir şa dolandyran döwründe Gyzylaýak halypanyň gözleri görmän başlaýar we özüni bejertdirmek üçin

Kabula gidýär. Ýoluň ugrunda halk ony topar-topar bolup garşylapdyr we her kim onuň bilen duşuşmagy özüne uly bagt hasaplapdyr. Kabulda Gyzylaýak halypanyň hut Zahir şanyň özi garşylap, oňa köp hezzet-hormat edipdir. Şonda ol özüniň bir gezek betbagtçylyga uçran pursatynda hut Gyzylaýak halypanyň ýatlandygyny we ondan medet alandygyny oňa höwes bilen gürrüň beripdir. Gyzylaýak halypa Kabulda bolan döwründe Türkiýeden ýörite çagyrylyp getirilen lukmanyň bejermegi netijesinde onuň gözleri sagalypdyr.

Owganystanda syýasy durnuklylygyň bolmagyna, musulman ilatynyň özara düşünişip parahat ýaşaşmagyna hem Gyzylaýak halypanyň belli bir derejede täsiri ýetipdir. Bir gezek rewolýusiýa döwründe bolşewiklerden ejir çekip Owganyстана gelen türk halklar bilen ýerli puştunlaryň arasynda käbir düşnüşmezlikler, hatda kiçeňräk çaknyşyklar hem ýüze çykypdyr. Bu meseläni oňyn çözmek üçin hut puştunlaryň baştutanlary Gyzylaýak halypadan maslahat sorapdyrlar. Netijede bu dawa-jenjel parahatçylykly ýol bilen aradan aýrylypdyr.

Gyzylaýak halypada adamkärçilik mertebesiniň ýokary häsiýetleri jemlenipdir. Ol özüni kiçigöwünli hasaplap, hemmeler bilen paýhasly we mylakatly gatnaşypdyr, hatda özüne garşy bolanlara-da gowy niýet bilen garapdyr. Ol uly-kiçi diýmän ilki özi salam berýär eken. Şan-şöhratyň zyýanlydygyny we «altyn alma, alkyş al»diýen paýhasy hemmelere nesihat berýär eken.

Gyzylaýak halypa ömrüniň soňky üç ýylynda ysmaz keseline duçar bolýar. Şonda-da ol güne şükür edip, «beterinden Alla gorasyn» diýip dogra okaýar eken. Onuň aýaly Buharadaky Gögeldeş medresesiniň öz gudraty bilen gurduran bir işanyň agtygy eken. Gyzylaýak halypa 1955-nji ýylyň awgustynda (hijri 1375, şawwan), ýagny aýaly ýogalandan bir gün geçenden soň dünýäden ötüpdir. Ony jaýlamaga münlerçe adam ýygnanypdyr. Jynaza namazyna Zahir şa özüniň ýakyna kömekçilerini iberipdir. Onuň jesedi Gyzylaýak obasyndaky medresäniň howlusynda jaýlanyp, üstüne mawzoleý gurdurylypdyr. Ýöne özüniň wesýet edip gidişi ýaly, mawzoleýiň depesi açyk galdyrylypdyr.

Gyzylaýak halypa dünýäden ötenden soň onuň ýoluny ikinji ogly Sirajetdin Möwlna Seýit Abyt dowam etdiripdir. Tizara ol öz duşmanlary tarapyndan zäherlenip öldürilipdir. Onuň jesedi hem kakasynyň gapdalynda jaýlanypdyr. Soňra Sirajetdiniň ogly Nuretdin öz atasynyň-babasynyň ýoluny dowam etdirýär we medrese ýene-de öňki meşhurlygyna öwrülýär. Bu ýere alymlar, din wekilleri gelip başlaýarlar. Jüzjanyň häkimi Muhammet Syddygyň we ondan soňky häkimi Kerim Fruteniň ýardam bermeginde metjitdir medreaede restawrasiýa işleri geçirilýär. Ýöne, 1978-nji ýylda Owganystana kommunistik düzgüniň aralaşmagy bilen Gyzylaýak halypanyň gurduran metjidi we medresesi sowet awiasiyasy tarapyndan bombalanýar. Şonda samolýotlaryň biri öz-özünden ot alypdyr diýen maglumat hem bar. Ol ýerdäki dini kitaplary hem-de sowetlere garşy ulanylan ýaraglary sowet esgerleri äkidipdirler. Şondan bir ýyl geçenden soň 1979-njy ýylda Nuretdin halypa hem sowet esgerleri tarapyndan öldürilipdir.

Gyzylaýak halypanyň «Farzi aýy» diýen kitaby türk we pars dillerinde neşir edilipdir. Onda her bir adamyň bilmegi hökmany bolan iň zerur öwüt-nesihatary we başga-da köp maglumat berlipdir. Soň-soňlaram Gyzylaýak halypanyň özi we onuň keramatly gudratlary barada halk arasynda köp gürrüň saklanyp galypdyr. Onuň nebereleri häzirem Owganystanda we Türkiýede ýaşaýarlar.

Ata NURYÝEW,
taryh ylymlarynyň kandidaty.

«Watan» gazetini, 18.V.1996 ý. Taryhy şahslar